

Ю. П. Янович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ БЕЗ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація: Статтю присвячено визначенню складових частин двох видів затримання без ухвали слідчого судді, суду в сучасному кримінальному процесі України: 1) будь-якою особою, яка має право на законне затримання (ст. 207 КПК); 2) уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК). З'ясовано коло процесуальних прав та обов'язків осіб, які здійснюють затримання, затриманих, а також алгоритм їх процесуальних дій в різних частинах кожного з видів затримання. Виявлено прогалини в правовому регулюванні затримання без ухвали слідчого судді, суду як тимчасового запобіжного заходу та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: кримінальне провадження, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, уповноважена службова особа, затриманий, підозрюваний.

Аннотация: Статья посвящена определению составных частей двух видов задержания без решения следственного судьи, суда в современном уголовном процессе Украины: 1) любым лицом, имеющим право на законное задержание (ст. 207 УПК); 2) уполномоченным служебным лицом (ст. 208 УПК). Освещён круг процессуальных прав и обязанностей лиц, осуществляющих задержание, задержанных, а также алгоритм их процессуальных действий в разных частях каждого из видов задержания. Выявлены пробелы в правовом регулировании задержания без решения следственного судьи, суда как кратковременной меры пресечения и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: уголовное производство, меры обеспечения уголовного производства, меры пресечения, задержание лица без решения следственного судьи, суда, уполномоченное служебное лицо, задержанный, подозреваемый.

Annotation: The article dedicated to the determination of the components of two kinds of detentions without judgement in the modern criminal procedure of Ukraine: 1) by any person, who have right to detain (a. 207 CPC); 2) by representative official person (a. 208 CPC). It was elucidated the range of procedure's rights and duties of these persons and persons, which was detained, and the order of their's procedure's actions in the different parts of each kinds of detentions. It was revealed the flaws in the legal regulation of detentions without judgement as temporary preventive measure and suggested the ways of their removal.

Key words: criminal procedure, measures of securing of criminal procedure, preventive measures, detention without judgement, representative official person, detained person, suspected person.

Реформування вітчизняного законодавства протягом останніх десятиліть характеризується намаганням суспільства віднайти оптимальну модель кримінального судочинства, де б забезпечувався справедливий баланс між інтересами держави, з одного боку, та особи, яка вчинила кримінальне

правопорушення і у зв'язку з цим притягується до відповідальності, – з іншого [1, с. 13]. Прагнення до такого паритету знайшло своє відображення в багатьох положеннях Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), у тому числі й тих, що регламентують підстави, умови та процесуальний порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження (Розділ II КПК).

Вагомий внесок у розробку теоретичних, правових та прикладних питань застосування заходів кримінального процесуального примусу зробили вітчизняні вчені Ю. Алєнін, В. Галаган, Ю. Грошевий, Г. Кожевніков, Л. Лобойко, А. Молдован, В. Назаров, Д. Савицький, С. Смоков, О. Шило та ряд інших. Проте значна кількість наукових праць зовсім не свідчить про те, що усі проблеми, пов'язані з обранням, зміною та скасуванням заходів забезпечення кримінального провадження, продовженням строків їх дії на різних стадіях кримінального процесу, вичерпані. Навпаки, вони актуалізуються з огляду на реформування українського законодавства. Метою статті є визначення складових частин одного із таких заходів – затримання без ухвали слідчого судді, суду (ч. 2 ст. 176 КПК).

Затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, застосування якого на законних підставах істотно обмежує конституційне право людини на свободу та особисту недоторканність. Тривалий час правове регулювання затримання залишалося недосконалим, що призводило до численних порушень прав підозрюваних під час досудового розслідування. Верховний Суд України в узагальненні практики застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою вказав на типові порушення, які мали місце в діяльності органів досудового розслідування та були виявлені вітчизняними судами. Це, зокрема, наявність у процесуальних документах, складених слідчими, неповних або неточних даних про підозрюваних; відсутність у них дати й часу затримання, а також посилянь на статті Кримінального кодексу України (далі – КК), що передбачають злочини, у вчиненні яких підозрюються особи; недостатнє мотивування застосування затримання; перевищення 72-

годинного строку затримання та зволікання з доставленням підозрюваних до суду для вирішення питання про обрання щодо них запобіжних заходів [2, с. 406–408]. Досить поширеним явищем у слідчій практиці було те, що моментом затримання особи за підозрою у вчиненні злочину вважалися дата й час складання відповідного протоколу, а не час фактичного обмеження її у здійсненні права на вільне пересування уповноваженою службовою особою. Це, у свою чергу, призводило до того, що тривалість доставлення осіб до органів досудового розслідування не враховувалася при обчисленні строків їх затримання.

На системні проблеми у вітчизняному законодавстві, наявність яких призводила до порушень прав людини під час затримання за підозрою у вчиненні злочину, неодноразово вказував у своїх рішеннях і Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) («Олексій Михайлович Захаркін проти України» від 24 червня 2010 року, «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 року, «Савін проти України» від 12 червня 2012 року та ін.). Мова йде не тільки про випадки відсутності у відповідних протоколах відомостей про дату, час і місце затримання особи, її ім'я, підстави затримання, особу, яка здійснила затримання, а й про використання адміністративного затримання з метою підтвердження підозри у вчиненні особою злочину. ЄСПЛ неодноразово визнавав адміністративний арешт особи частиною тривалішого та безперервного періоду тримання її під вартою в подальшому під час досудового розслідування.

Аналіз перших результатів застосування норм чинного КПК, проведений фахівцями Центру політико-правових реформ, свідчить про тенденцію до зменшення кількості процесуальних затримань у кримінальних провадженнях у порівнянні з 2012 роком на 25 % [3, с. 4]. Одним із чинників, який сприяє цьому, є, безумовно, досконаліша процесуальна форма затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, що спонукає органи досудового розслідування та прокуратури виважено підходити до вирішення питання про його застосування.

КПК передбачає два види затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, що розрізняються залежно від кола суб'єктів, які можуть його здійснювати, та процесуального порядку застосування. Стаття 207 КПК надає право кожному, хто за законодавством не є уповноваженою службовою особою, затримати будь-яких осіб (окрім суддів та народних депутатів) при вчиненні або замаху на вчинення ними кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку), безпосередньо після його вчинення чи під час безперервного їх переслідування після вчинення посягання. У зазначених випадках складовими частинами затримання є дії фізичної особи щодо: 1) припинення кримінального правопорушення, яке вчиняється іншою особою; 2) обмеження останньої в здійсненні права на вільне пересування; 3) негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання і місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; 4) доставлення її до уповноваженої службової особи. Оскільки вказані вище дії вчиняються до прибуття уповноважених службових осіб або доставлення до них затриманих, особи, свобода яких була обмежена, вважаються затриманими лише з моменту, коли вони силою або через підкорення наказу змушені залишатися поряд із такою уповноваженою службовою особою чи у визначеному нею приміщенні (ст. 209 КПК). Саме з цього моменту повинен визначатися строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (ст. 211 КПК).

КПК вимагає від уповноважених службових осіб, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу (ст. 2 КПК). З метою реалізації цього завдання чинне законодавство передбачає умови, підстави та процесуальний порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою. Остання має право за наявності передбачених у ч. 1 ст. 208 КПК підстав затримати особу, підозрювану у вчиненні не будь-якого кримінального правопорушення, а лише злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі. У разі, якщо особа підозрюється у вчиненні злочину, за який передбачене

основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, її може бути затримано без ухвали слідчого судді, суду виключно у випадках, зазначених ч. 2 ст. 208 КПК.

Системний аналіз змісту статей КПК, які присвячені правовому регулюванню затримання без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою, дає змогу виокремити його частини. Складовими такого затримання слід вважати:

1) фактичне затримання, суть якого полягає у фізичному захопленні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, та обмеженні її в праві на вільне пересування.

Уповноважена службова особа, що виконала такі дії, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування, вимагати перевірки обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК (ч. 4 ст. 208 КПК).

Після роз'яснення прав затриманій особі має бути надана можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за її вибором. Якщо є підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, уповноважена службова особа здійснює таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності (ч. 1 ст. 213 КПК). Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги (ч. 4 ст. 213 КПК).

Найбільш проблемним питанням під час фактичного затримання є відсутність правової процедури точної фіксації моменту обмеження особи у

здійсненні нею права на вільне пересування. Такий порядок має бути розроблений на законодавчому рівні, оскільки від цього залежить правильне обчислення строків: повідомлення затриманій особі про підозру (ч. 2 ст. 278 КПК), доставлення її до слідчого судді для вирішення питання про обрання запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211 КПК), перебування в ізоляторі тимчасового тримання (далі – ІТТ) (ч. 1 ст. 211 КПК) та під вартою (ч. 2 ст. 197 КПК);

2) доставлення затриманої особи до органу досудового розслідування. Уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (години і хвилини) її доставлення та інші відомості, передбачені законодавством (ч. 1 ст. 210 КПК). У разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих осіб (ч. 3 ст. 210 КПК);

3) складання протоколу затримання відповідно до вимог ч. 5 ст. 208 КПК після внесення відомостей про вчинений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Про кожне затримання за допомогою технічних засобів повідомляється відповідальна особа в підрозділі досудового розслідування (ч. 2 ст. 210 КПК). Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору. Оскільки в подальшому особу має бути поміщено до ІТТ, у законодавстві доцільно передбачити обов'язок слідчого допитати підозрюваного з приводу обставин, які слугували підставами для його затримання, негайно після складання відповідного протоколу;

4) поміщення затриманої особи до ІТТ. Відповідно до ч. 3 ст. 212 КПК службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана негайно зареєструвати затриманого; роз'яснити підстави його затримання, права і обов'язки; забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК та іншими законами України; забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням

затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю. Згідно ч. 5 ст. 213 КПК службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити дотримання уповноваженою службовою особою, яка здійснила затримання, дотримання вимог ст. 213 КПК, а в разі нездійснення повідомлення про затримання – виконати передбачені цією статтею дії самостійно;

5) вручення затриманій особі повідомлення про підозру не пізніше 24 годин з моменту її затримання (ч. 2 ст. 278 КПК). Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація злочину, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до ЄРДР (ч. 3 і ч. 4 ст. 278 КПК). Очевидно, після виконання таких дій слідчий зобов'язаний допитати особу по суті підозри. Це має бути передбачено в законодавстві. Якщо ж особі не вручено повідомлення про підозру після 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню;

б) доставлення підозрюваного до слідчого судді для вирішення питання про обрання запобіжного заходу не пізніше 60 годин з моменту затримання (ч. 2 ст. 211 КПК). Якщо цей строк сплив, а особу не доставлено до слідчого судді, вона має бути звільнена з ІТТ;

7) обрання слідчим суддею запобіжного заходу щодо підозрюваного в межах 72-х годин з моменту затримання. Коли запобіжний захід не пов'язаний із триманням під вартою, підозрюваного має бути звільнено із ІТТ у порядку, визначеному ст. 202 КПК.

Зазначені вище частини у своїй сукупності утворюють нормативну модель затримання особи без ухвали слідчого судді, суду в кримінальному

процесі. Подальше наукове дослідження змісту діяльності різних суб'єктів кримінального провадження на кожній з них дасть змогу виявити проблемні питання реалізації правових положень щодо забезпечення прав людини під час застосування тимчасового запобіжного заходу у виді затримання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Молдован А. В. Кримінальний процес України [текст]: Навч. посіб./ А. В. Молдован, С. М. Мельник : – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 368 с.
2. Постанови, узагальнення судової практики, правові висновки Верховного Суду України у справах кримінальної юрисдикції (2012–2013) [текст] : – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 712 с.
3. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. – К. : ФОП Москаленко О. М., 2013. – 40 с.